

Recenzja rozprawy doktorskiej
Andrzeja Kosińskiego, *Jetro – teść Mojżesza we wczesnej tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej*, Warszawa 2021, ss. 240, napisanej pod kierunkiem dr hab. Anny Kuśmirek, prof. UKSW.

Rozprawa Pana mgr. lic. Andrzeja Kosińskiego posiada jasną, poprawną metodycznie strukturę. Składa się z czterech, logicznie ułożonych rozdziałów. Wszystko zostało poprzedzone spisem treści i wstępem (7 stron), a zamknięte zakończeniem (9 stron), wykazem skrótów bibliograficznych (6 stron) i bibliografią (23 strony).

1. Charakterystyka rozprawy

Autor we wstępie zasygnalizował tematykę, którą zamierza się zająć. Rzecz będzie dotyczyła Jetry – teścia Mojżesza, który zwany był również Reuel i Chobab. „Sytuację zdają się komplikować jeszcze bardziej występujące w tekście terminy: *Madianita* i *Kenita*” (str. 7). Doktorant zaprezentował również stan badań na temat Jetry, jakkolwiek trafnie zauważył, że dotychczas temat teścia Mojżesza we wczesnej literaturze żydowskiej i chrześcijańskiej nie został omówiony.

W pierwszym rozdziale (43 strony) dokonano analizy opisu postaci Jetry w Biblii Hebrajskiej w oparciu o tekst masorecki. Najpierw zostały przytoczone argumenty przemawiające za i przeciw tezie, że Jetro, Reuel oraz Chobab to ta sama postać. Na podstawie zgromadzonego materiału można przyjąć, że występujące w tekście biblijnym imiona: Reuel (Wj 2,16), Jetro (Wj 18,1.2.5.6.9.10.12) a także wariant Jeter (Wj 4,18) można odnieść do tej samej osoby. Wynika to z korelacji imion z pozostałymi określeniami: „kapłan Madianitów” i „teść Mojżesza”, którymi najczęściej opisuje się Jetrę. Autor dokonał także analizy egzegetycznej następujących tekstów: Wj 2,16-22; 3,1; 4,18-31; 18,1-27; Lb 10,29-32.

Tekst Wj 2,16-22, zogniskowany na wejściu Mojżesza do rodziny kapłana madianickiego, zajmuje istotne miejsce w kolejności wydarzeń opisywanych w Księdze Wyjścia. Jest to bowiem ważny etap przygotowania Mojżesza do jego zadania. Zaskakująco ma to miejsce nie wśród Izraelitów. Wzmianki na temat Jetry w Wj 3,1 i 4,18 poprzedzają kolejne ważne wydarzenia w życiu Mojżesza. Jest on tym, który wypasa owce swojego teścia (3,1), a następnie poznaje imię Pana podczas objawienia w krzaku gorejącym. Potem z obozu Jetry wyrusza do Egiptu, aby spełnić misję wyzwoliciela Izraelitów. Przed wyruszeniem Mojżesz prosi teścia o pozwolenie na wędrówkę (4,18). Postawa ta potwierdza, że teść Mojżesza odgrywa istotną rolę w jego życiu. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na zwięzłą odpowiedź Jetry („Idź w pokoju”), co może świadczyć o tym, że jest on dojrzałym i mądrym człowiekiem, przy którym porywczy Mojżesz mógł się nauczyć spokoju i odpowiedzialności.

„W przekazie biblijnym znaczącą rolę Jetro odgrywa w Wj 18. Ukazany jest tam przede wszystkim jako człowiek, który wyznaje wiarę w dominację Pana nad wszystkimi bogami. Mimo, że nie jest Izraelitą jako kapłan składa ofiarę, w której uczestniczą także Mojżesz, Aaron i starsi Izraela. Staje się też doradcą Mojżesza, wskazując w jaki sposób lepiej sprawować sądy we wspólnocie, aby realizować prawa, które nakazał Pan i żyć w zgodzie z przymierzem. Ponadto Jetro jest przedstawiony jako człowiek odpowiedzialny za rodzinę, opiekując się żoną i dwoma synami Mojżesza, kiedy ten przebywał w Egipcie. Podsumowując, Jetro ukazany jest jako pozytywny bohater w wyzwoleniu Izraelitów z Egiptu. Do życia Mojżesza jako jednostki wnosi stabilizację, wydatnie przyczynia się do sprawnej reorganizacji biblijnego Izraela jako wspólnoty w czasie wędrówki do Ziemi Obiecanej (str. 205).

W rozdziale drugim przeanalizowane zostały fragmenty dotyczące Jetry w starożytnych przekładach Biblii na język grecki (LXX) i aramejski (targumy). „W LXX niektóre fragmenty odznaczają się daleko posuniętą dosłownością, szczególnie w odniesieniu do Tory, jednak można też znaleźć materiał odbiegający od tekstu masoreckiego. Zmiany mogły wynikać z wymogów gramatycznych i stylistycznych języka przekładu, a także różnic w mentalności czy koncepcji teologicznych w nowym środowisku” (str. 205). Jedną z zasadniczych modyfikacji jest wprowadzenie tytułu Κύριος w miejsce imienia Boga JHWH (zob. Wj 4,19.21.22.27.28; 18,1.8.9.10.11; Lb 10,29.32). W odniesieniu zaś do Jetry różnice pomiędzy LXX a TM dotyczą jego imienia. Jego greckie brzmienie to Ιοθαρ. Natomiast imię יֵתְרוֹ w LXX zostało przełożone dosłownie: Παγουηλ. Inaczej brzmi imię własne יְדִדְיָהּ, w którym zmieniona została ostatnia spółgłoska w LXX: Μαδιαμ.

Nieco odmienną sytuację mamy w przekładach aramejskich, w których odnajdujemy różne intensywności materiał dodatkowy. Trzy przeanalizowane przez doktoranta targumy do Pięcioksięgu, to jest TgN, TgO i TgPsJ, różnią się między sobą ilością uzupełnień. We wszystkich targumach cechą charakterystyczną jest zmiana ogólnego określenia Bóg z TM na imię Pan. W TgO znajdujemy najmniej zmian interpretacyjnych. TgN zawiera ich znacznie więcej. „W TgN występują dodatkowe określenia towarzyszące występowaniu imienia Bożego, np. „Chwała Obecności (*Jaqar Szechinta*) Pana” (Wj 3,1), „mieszkała Chwała Obecności (*Jaqar Szechinta*) Pana” (Wj 18,5) czy „Pan w swoim Słowie (*Memra*) to zarządził” (Wj 18,11) o charakterze teofanijnym.” (str. 206). „Największą inicjatywę w prezentacji Jetry przejawia TgPsJ – dokonuje wielu modyfikacji i są one najbardziej złożone. Reuel i Jetro są tutaj dwiema odrębnymi postaciami, a zachowanie Reuela wobec Mojżesza jest zdecydowanie negatywne. Jetro okazuje się antybohaterem, ponieważ nie pozwala bowiem Mojżeszowi obrzezać Gerszoma” (str. 206). Autor odnotował nadto, że tradycja znajdująca się w midraszach i Talmudzie mogła mieć duży wpływ na kształt TgKrn, którego autor zajmuje się tożsamością uczonych studiujących z Jabesem uznawanym za potomka Sefory.

Z jednej strony każdy targum przyjmuje własne podejście interpretacyjne, które rzutuje na specyficzną prezentację Jetry, ale z drugiej wszystkie przejawiają szczególne zainteresowanie teologiczne, społeczne i halachiczne, jeśli chodzi o miejsce tej postaci w izraelskiej wspólnoty. Mimo że targumy nieraz różnią się w prezentacji Jetry, to wspólnym mianownikiem jest kwestia jego przynależności religijnej i małżeństwa Mojżesza z Seforą.

W trzecim rozdziale doktorant podjął próbę analizy postrzegania postaci Jetry w dziełach pisarzy żydowskich epoki hellenistycznej, a mianowicie Demetriusza Chronografa, Artapanosa, Ezechiela Tragika, Józefa Flawiusza i Filona Aleksandryjskiego. Nie wszyscy oni darzyli teścia Mojżesza szacunkiem. O ile Demetriusz wyprowadzając genealogię Jetry od Abrahama, w skazuje na jego niepoślednie miejsce w historii Mojżesza. Artapanos, podobnie wyprowadza jego pochodzenie od Abrahama i nazywa go „zwierzchnikiem”, „władcą” całego regionu. „Ezechiel Tragik wzmacnia status Jetry wkładając w usta Sefory tytuł „przywódca” kraju, „władca” i „dowódca”, pomijając tytuł „kapłan”. Bardzo ważnym elementem spojrzenia na postać Jetry jest informacja, że jako nie-Izraelita interpretował sen Mojżesza” (str. 207). Józef Flawiusz przedstawia Jetrę w korzystnym świetle. Zależy mu szczególnie na oddaleniu często stawianego zarzutu, że Żydzi nienawidzą pogan. Jetro w jego relacji jest kapłanem cieszącym się wśród mieszkańców swego kraju sławą i poważaniem. Sytuacja jest znacznie bardziej skomplikowana w przypadku pisma Filona Aleksandryjskiego. „Jetro uosabia zmienność, niekonsekwencję, próżność, a także ceni bardziej to co ludzkie

niż to co boskie, profanum było dla niego ważniejsze niż sacrum, bardziej trzymał się tego co pozorne niż tego co prawdziwe” (str. 208).

W rozdziale czwartym autor dokonał analizy źródłem rabinicznych i patrystycznych powstałych w pierwszych wiekach po Chrystusie, które dotyczą postaci Jetry. „W sposobie, w jaki rabini interpretują postać Jetry, można wyróżnić dwa nurty. Po pierwsze, teksty te chwalą duchowość Jetry, ale subtelnie uniemożliwiają jego pełną asymilację, często przez oświadczenia przedstawione w midraszach, jakby pochodziły od samego Jetro. Po drugie, jest oczywiste, że rabini troszczyli się o granice społeczności żydowskiej, kiedy interpretowali tekst biblijny; dokonali hermeneutycznych wyborów w oparciu o istniejące wcześniej poczucie, kto był w środku, a kto był na zewnątrz” (str. 209).

Postać Jetry nie jest wzmiankowana w Nowym Testamencie w zestawieniach sprawiedliwych pogan. Być może właśnie dlatego większość Ojców Kościoła pomija go swoich wypowiedziach. Pojawia się on jedynie w dokumentach Orygenes, Afrahata, Augustyna, Cyryla Aleksandryjskiego i Bedy Czcigodnego.

Tytuł pracy został sformułowany prawidłowo, precyzyjnie i poprawnie metodycznie, ze wskazaniem ram przedmiotowych ogólnych („Jetro – teść Mojżesza”), i szczegółowych („we wczesnej tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej”). Tytuł ten wskazuje na przedmiot podjętych przez autora badań. Z jednej strony chodzi o zajęcie się tymi tekstami Biblii, w których mowa jest na temat teścia Mojżesza. Z drugiej strony chodzi o spojrzenie na nie pod kątem odniesienia do tych tekstów jakie znajdujemy we wczesnej literaturze żydowskiej i chrześcijańskiej. Wybór tematu nie budzi zastrzeżeń. Należy pochwalić autor za wybór źródeł biblijnych, żydowskich i chrześcijańskich, które współcześnie niezbyt często są poddawane analizie egzegetycznej.

Należy zauważyć, że autor wybrał nie tylko bardzo interesujący temat lecz przede wszystkim, że okazał w jaki sposób tradycje o postaciach niepochodzących z Izraela były bardzo absorbujące dla tradycji tak żydowskiej jak i chrześcijańskiej. Dał temu wyraz we wstępie do pracy: „Tradycje biblijne dotyczące Jetry, podobnie jak te o Balaamie, Rachab, Rut czy Cyrusie, które wskazują na działanie Boga przez osoby spoza narodu wybranego, stanowiły wyzwanie dla tradycyjnej egzegezy żydowskiej jednak były też ważne – choć z innych powodów – we wczesnej tradycji chrześcijańskiej. W tym miejscu warto zauważyć, że większość opowiadań biblijnych judaizm i chrześcijaństwo odczytują z perspektywy innej niż historyczna. W słowach Pisma Świętego dopatrują się paradygmatów ciągłej teraźniejszości. W ich świetle wszystkie sprawy nabierają właściwej miary i znaczenia. Dlatego w pracy zwrócimy uwagę na elementy specyficzne dla danej tradycji, które jednocześnie stanowią swego rodzaju aktualizację Pisma Świętego” (str. 5-6).

Na czym polega nowość badań podjętych przez Andrzeja Kosińskiego? Zauważa on przede wszystkim, że pośród licznych opracowań, w których podejmowano temat Jetry, wciąż brakowało kompleksowego porównania tekstów na temat teścia Mojżesza w tekście masoreckim, Septuagincie, targumach oraz we wczesnej literaturze żydowskiej i chrześcijańskiej. Właśnie to można uznać za nowatorskie podejście do zagadnienia postawionego przez autora.

2. Ocena metodyczna

Struktura rozprawy jest poprawna i jasna, o czym wspomniałem już wyżej. Dodatkowo zauważmy, że została ona wyjaśniona przez autora we wstępie (ss. 9-11).

Pierwsze pytanie metodologiczne, na które należałoby odpowiedzieć to: Co w omawianej dziedzinie zrobiono dotychczas i jakie zostały osiągnięte wyniki? Andrzej Kosiński trafnie zauważa, że we współczesnej literaturze brak jest opracowania całkowicie poświęconego Jetrze. Odnotował, że jedynie B.J.W. Lawrence tylko jemu poświęcił swoją monografię: B.J.W. Lawrence, *Jethro and the Jews: Jewish Biblical Interpretation and the Question of Identity*, BRLJ 56, Brill, Leiden – Boston 2017 (zob. str. 8). Odnotował również opracowania J.R. Baskina oraz A. Kuśmirek. One jednak są poświęcone szerszemu gronu bohaterów: Balaama, Jetro, Hiob. Zauważmy nadto, że autor świetnie orientuje się w badanej przez siebie materii, o czym świadczy bogata literatura tak w języku polskim jak i w językach obcych. Zwłaszcza uwagę zwracają liczne źródła, nie tylko biblijne, lecz także judaistyczne oraz pisma Ojców Kościoła (7 stron), wielość cytowanych komentarzy (3,5 strony) i opracowań szczegółowych (7 stron). Może nieco zaskakiwać brak rozróżnienia źródeł biblijnych (w językach oryginalnych) od ich tłumaczenia (na język polski i angielski), co w rozprawie doktorskiej absolutnie powinno być dokonane. Odnotował jednak, że teksty źródłowe będą zawierały wydania i tłumaczenia (zob. str. 218).

Odpowiadając na pierwsze pytanie metodologiczne zaznaczyć jeszcze należy, że Andrzej Kosiński bardzo dobrze orientuje się nie tylko w kwestiach dotyczących tekstów biblijnych, w których pojawia się Jetro, lecz także w szczegółowej tematyce tej postaci w starożytnych tłumaczeniach Biblii (greckich – LXX i aramejskich – targumy) oraz we wczesnej literaturze żydowskiej i chrześcijańskiej. Świadczą o tym tak bogato cytowane źródła jak i dyskusja z autorami komentarzy biblijnych i opracowań szczegółowych tak w języku polskim, jak i w językach obcych.

Kolejnym pytaniem metodologicznym, na które trzeba odpowiedzieć to: W jaki sposób Andrzej Kosiński opracował temat, czyli w jaki sposób prowadził dyskursywny postęp badawczy?

Swoje badania autor rozpoczyna od wstępu, którego treść pod względem metodycznym nie budzi moich zastrzeżeń. Znalazła się w nim zarówno prezentacja dotychczasowych badań na temat Jetry, jak i wskazany został problem badawczy oraz sposób w jaki autor chce go rozwiązać.

Pierwszy rozdział w pierwszej części poświęcony został problematyce identyfikacji postaci Jetry w Biblii Hebrajskiej. Autor skupił się na dyskusji o różnorodności imion i przynależności etnicznej bohatera. W części drugiej natomiast autor przeprowadził egzegezę tekstów Wj 2,16-22; 3,1; 4,18-31; 18,1-27 oraz Lb 10,29-32. Struktura każdego z paragrafów objęła zagadnienia literackie. Autor dokonał własnego przekładu, który opatrzył notami filologicznymi. Początkowo zaskoczyło mnie zamieszczenie odnośników przypisów w tłumaczonym tekście (zob. np. str. 27). Jednak one sprawiły, że treść tłumaczenia nie została zachwiana, a autor wprowadził istotne wyjaśnienia do dokonanego przekładu. Ukazany został kontekst, forma, struktura i środowisko historyczno-religijne tych tekstów wraz komentarzem i objaśnieniami egzegetyczno-teologicznymi. Pewnym mankamentem tej części pracy jest niemal całkowity brak krytyki tekstu, która z pewnością przyczyniłaby się do ustalenia tekstu oryginalnego, który autor poddaje egzezie. Zastanawiam się również co autor miał na myśli pisząc: „Omówienie każdego fragmentu będzie obejmowało prezentację wydania krytycznego tekstu masoreckiego (TM) z Biblii Hebrajskiej” (str. 12). Zdecydowanie korzystniejsze dla poszukiwań byłoby przeprowadzenie, wspomnianej wyżej, krytyki tekstu. Widać, to szczególnie na stronie 38, kiedy autor pisze: „Werset 4,18 jest uznawany przez krytykę literacką za wtórny”.

Kolejnym pytaniem metodycznym, które się nasuwa, jest kwestia dotycząca sposobu cytowania tekstów biblijnych przez autora (zob. np. str. 13, przyp. 5; str. 23,

przyp. 49; str. 24, przyp. 55; str. 29, przyp. 84; str. 31, przyp. 91). Zatem jaki był klucz cytowania odnośników biblijnych raz w tekście głównym a raz w przypisie?

W rozdziale drugim zostały przeprowadzone badania w odniesieniu do starożytnych przekładów ze szczególnym uwzględnieniem różnic w stosunku do tekstu hebrajskiego. Jego pierwsza część poświęcona została LXX, a druga aramejskim przekładom Biblii Hebrajskiej: Targumowi Neofiti, Targumowi Onkelosa, Targumowi Pseudo-Jonatana oraz Targumowi Kronik.

Tu również mam pewną uwagę metodyczną, a raczej pytanie dotyczące działań podjętych przez doktoranta w rozdziałach pierwszym i drugim: Czy konieczny jest zapis czcionką hebrajską i równoczesna transliteracja tekstu? (zob. np. str. 21). Tym bardziej, że doktorant nie jest konsekwentny w przywoływaniu terminów / cytatów hebrajskich – raz bez wokalizacji czcionką hebrajską, innym razem z wokalizacją czcionką hebrajską i w transliteracji, a jeszcze innym razem z wokalizacją i tylko czcionką hebrajską (jak np. na str. 54). Uważam, że lepiej używać albo jednej (czcionka hebrajska wokalizowana lub nie) albo drugiej (transliteracja) wersji tekstu.

W rozdziale trzecim została dokonana egzegeza pism żydowskich z okresu drugiej świątyni, które zawierają interpretację biblijnych opowiadań o Jetrze. Rozdział został podzielony na dwie części. W pierwszej omówiono dzieła historyczne Demetriusza Chronografa, Artapanosa, Ezechiela Tragika i Józefa Flawiusza. W części drugiej przeanalizowano pisma egzegetyczne Filona Aleksandryjskiego. Analiza wszystkich tekstów została dokonana w trzech krokach. Najpierw naszkicowano krótką charakterystykę dokumentu i jego autora, następnie przytoczono tłumaczenie na język polski, by wreszcie przeprowadzić szczegółową analizę egzegetyczną. Rozdział ten nie wzbudza moich uwag pod względem metodycznym.

Rozdział czwarty to badania nad recepcją postaci Jetry we wczesnych pismach rabinicznych i patrystycznych. W naturalnie poprawny metodycznie sposób w części pierwszej doktorant zajął się tekstami rabinicznymi, obejmującym pisma tannaickie oraz homiletyczne. Druga zaś część dotyczy postaci Jetry w pismach wczesnych ojców Kościoła: Orygenes, Afrahata, Augustyna, Cyryla Aleksandryjskiego oraz Bedy Czcigodnego, ponieważ tylko w ich pismach postać się pojawia. Także ta część rozprawy nie budzi moich zastrzeżeń metodycznych.

Zakończenie pracy stanowi podsumowanie osiągniętych przez autora wyników poszukiwań na omawiany temat. Jego rozmiary nie budzą zastrzeżeń. Jakkolwiek zastanawiam się nad sensownością podawania tych samych wniosków, które zostały zaprezentowane w podsumowaniach poszczególnych rozdziałów. Z pewnością jednak nie jest to błąd metodyczny, bo autor nie przytoczył wprost tych samych opinii, a jedynie dokonał ich syntezy. Cieszy świadomość Andrzeja Kosińskiego, że „Kontynuację badań podjętych w niniejszej rozprawie mogłaby stanowić analiza pism żydowskich i chrześcijańskich poczynając od V wieku po Chr. do czasów nowożytnych pod kątem ewentualnych zmian w recepcji postaci Jetro. (...) Innym wątkiem pozwalającym rozwinąć zainteresowania badawcze jest pochodzenie Druzów, którzy powołują się na Jetrę jako założyciela ich religii. Obecność elementów muzułmańskich skłania do przeprowadzenia szczegółowych badań o charakterze międzyreligijnym, szczególnie pod kątem postrzegania Jetry jako prozelity” (s. 210).

Podsumowując ocenę metodyczną rozprawy Andrzeja Kosińskiego należy zauważyć, że jest ona bardzo dobra. Choć, dla jakości przyszłej jej publikacji, zwróciłbym uwagę na drobne mankamenty metodyczne, a właściwie techniczne. W rozdziale pierwszym (str. 21) czytamy: „Jak już wspomniano sprawę komplikuje wzmianka o przynależności etnicznej, tym razem w związku z Chobabem, występuje też w Lb 10,29: „Chobab, syn Reuela, Madianity” (חַבֵּב בֶּן־רְעוּאֵל הַמִּדְיָנִי), po którym jest też

wskazanie, że był on teściem, czy też szwagrem Mojżesza (por. omówienie w poprzednim paragrafie)”. Zdanie konieczne do przepracowania stylistycznego. W tym samym rozdziale, przypis 123 czytamy: „Do realizacji tego celu kompilator zestawiał ze sobą fragmenty narracyjne...”. Chyba w miejsce określenia „kompilator” należałoby zastosować pojęcie „redaktor”. To samo dotyczy str. 40. W rozdziale drugim, str. 71 mamy: „...teraz podmiotem są córki (αἱ)...”. Wydaje się, że brakło zacytowania właściwego rzeczownika. Na tej samej stronie w zwrocie „sufiksu zaimkowej” brak jest kongruencji. Na str. 89 mamy „JJJ”. Zacytowałbym jednak konsekwentnie zapis czcionką kwadratową (””). W rozdziale czwartym zdanie „Wydaje się bowiem, że autorzy patrystyczni nie zdradzają znajomości żydowskimi komentarzami na temat Jetry jako wzoru prozelity” (str. 190) wydaje się niezrozumiałe.

Jak jednak wspomniałem już wcześniej spostrzeżenia te mogą się przysłużyć do jeszcze lepszej formy metodycznej pracy w przypadku gdyby autor zdecydował się na jej publikację w postaci monografii lub serii artykułów.

3. Ocena merytoryczna

Praca Andrzeja Kosińskiego pod względem merytorycznym nie budzi zastrzeżeń. Została bardzo dobrze przeprowadzona w oparciu o źródła i starożytne tłumaczenia biblijne oraz źródła żydowskie i wczesnochrześcijańskie w dyskusji ze współczesnymi autorami. Pewien jednak niepokój w tej materii budzą wypowiedzi autora na temat źródeł Pięcioksięgu, takich jak J i E (zob. str. 34 i 45). Zwłaszcza dzisiaj, kiedy szczególnie istnienie źródła E jest dość powszechnie kwestionowane.

Pewną wątpliwość w czasie mojej lektury rozprawy budziła nieobecność w analizie takich tłumaczeń TM na język grecki, jak Symmacha, Teodocjona i Akwili. Jeśli uwzględnimy jednak, że LXX jest najstarszym tłumaczeniem TM na grekę, to owe wątpliwości schodzą na dalszy plan. Tym bardziej, że autor konsultuje powyższe tłumaczenia (zob. np. str. 72-73).

Podstawową zaletą pracy jest rygoryzm i właściwa kolejność przeprowadzonych badań. Skupienie się najpierw na tekście masoreckim, by następnie przejść do starożytnych tłumaczeń na język grecki i aramejski pokazuje kompetencje badawcze doktoranta. Omówienie w dalszej części tekstów literatury międzytestamentalnej, żydowskiej i chrześcijańskiej pozwoliło spojrzeć na postać Jetry z szerszej perspektywy. w przeprowadzeniu badań.

Jeszcze inną zaletą merytoryczną rozprawy jest niezwykle dogłębna analiza etymologiczna imion teścia Mojżesza (str. 13-16). Wskazuje ona na duże kompetencje doktoranta przede wszystkim w dziedzinie znajomości języka hebrajskiego. To samo dotyczy pełnionej przez Jetrę funkcji (str. 17-21).

Imponująca jest również prezentowana przez doktoranta znajomość literatury międzytestamentalnej w ogólności, a tej dotyczącej Jetry w szczególności. To samo można powiedzieć o znajomości źródeł żydowskich i chrześcijańskich, w których pojawia się postać Jetry.

4. Pytania

Pierwsze pytanie, które nasuwa się po przeczytaniu pracy, to: Czy nie należałoby wzbogacić egzegezy Starego Testamentu o krytykę tekstu?

Drugie pytanie: Czy nie należałoby uwzględnić w analizie tłumaczeń TM na język grecki wspomnianych w recenzji przekładów Symmacha, Teodocjona i Akwili? A skoro doktorant tego nie zrobił, to jakimi argumentami się kierował?

5. Klauzula

Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr. lic. Andrzeja Kosińskiego, pod tytułem *Jetro – teść Mojżesza we wczesnej tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej*, Warszawa 2021, ss. 240, napisana pod kierunkiem dr hab. Anny Kuśmirek, prof. UKSW, spełnia wszystkie wymogi stawiane rozprawom doktorskim z dziedziny nauk teologicznych z teologii biblijnej w Polsce. Podane wyżej uwagi nie podważają wysokiej jakości pracy pod względem metodycznym i merytorycznym. Wobec powyższego oceniam rozprawę bardzo dobry z wyróżnieniem i wnioskuję o przystąpienie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. prof. PWT dr hab. Sławomir Stasiak
PWT Wrocław

Wrocław, dnia 14. grudnia 2021 r.